

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

24(33)

2024

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2024

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Redaktorių kolegijos sekretorė / Assistant Editor:

Danguolė Švidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Tarptautinė patarėjų taryba / International Advisory Board:

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła

Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper

Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa

NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,

Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Scopus

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	11

Straipsniai / Articles

Adam Kuper

The Cosmopolitan Museum	17
Kosmopolitinis muziejus. Santrauka	23

Dovilė Grickevičiūtė

The Cambodian Genocide: Historical Knowledge and Development among Second and Third-Generation Democratic Kampuchean Regime Survivors	27
Kambodžos genocidas, istorinės žinios bei antrosios ir trečiosios Demokratinės Kampučijos režimą išgyvenusių kartų raida. Santrauka	54

Giedrė Buivytė-Jokūbauskienė

Apkalbos: bendruomeninė funkcija, asmeninė patirtis ir motyvai meilės dainose	57
Gossip: The Community Function, Personal Experience and Motifs in Love Songs. Summary	76

Darius Daukšas

Lietuvos lenkų identiteto konstravimas periodikoje: nuo etninės grupės iki nacijos?	79
Constructing the Lithuanian-Polish Identity in the Periodical Press: From Ethnic Group to Nation? Summary	106

Teminis skyrius: Iš Lietuvos etnologijos istorijos / Special Section: From the History of Lithuanian Ethnology

Žilvytis Šaknys

Įvertinant etnologijos šaltinius: Vilniaus krašto lietuvių kalendorinės šventės jaunimo spaudos ir lauko tyrimų požiūriu	109
Evaluating Ethnological Sources: Lithuanian Calendar Feasts in the Vilnius Region in the Youth Press and in Field Research. Summary	134

Irma Šidiškienė

Lituanistinių tyrimų pulsas Antano Mažiulio recenzijose: dalykinė kritika	137
The Pulse of Lithuanian Studies in Antanas Mažiulis' Reviews: A Subject Criticism. Summary	163

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Etnologinių šeimos papročių tyrimų teminė, probleminė bei metodologinė plėtra atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę	167
The Thematic, Problematic and Methodological Evolution of Ethnological Studies of Family Customs since the Restoration of Lithuania's Independence. Summary	198

Knygų recenzijos / Book Reviews

Rasa Navickaitė. Marija Gimbutas: Transnational Biography, Feminist Reception, and the Controversy of Goddess Archaeology (<i>Neringa Klumbytė</i>)	201
Elvyra Usačiovaitė. Asmenybė ir simbolis (<i>Romualdas Juzefovičius</i>)	205
Iš praeities šaknų. Senovės baltų kultūra 11. E. Usačiovaitė (sud.) (<i>Jūratė Šlekonytė</i>)	210
Nijolė Laurinkienė. The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians in Language, Folklore, and Historical Sources (<i>Rimantas Balsys</i>)	215
Libertas Klimka. Matuojant neaprėpiamą laiką (<i>Venantas Mačiekus</i>)	219

In Memoriam

Netekome profesorės Irenos Reginos Merkienės (1937–2024) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	222
---	-----

Elvyra Usačiovaitė. **Asmenybė ir simbolis**. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022. 367 p.: iliustr. ISBN 978-609-8231-49-6.

Etnologės, humanitarinių mokslų daktarės Elvyros Usačiovaitės nauja monografija buvo rengiama panaudojant šaltinius ir literatūrą, kurie buvo pradėti analizuoti autorei dalyvaujant Lietuvos kultūros tyrimo institute vykdytoje programoje „Tradicijų ir dabarties sankirtos: tarpdalykiniai XX–XXI a. kultūros tyrimai“. Knygoje panaudoti ir kai kurie autorės jau anksčiau publikuoti tekstai, tačiau jie yra papildyti, susisteminti ir nuosekliai susieti su monografijos turinio visuma.

Įvadinėje knygos dalyje pristatoma simbolio samprata, informatyviai pateikiama jos aiškinimo raida. Lietuvos kultūrai būdingo simboliškumo definicija siejama su filosofu Antano Maceinos teiginiais, kad lietuvių kultūroje „idėja, mintis ir jausmas būna natūraliai išreiškiamas simboliais, pradedant menu, papročiais, baigiant profesionaliąją kūrybą ir mokslu, o kuriama kultūra vadinama „išraiškos kultūra“ (p. 14). Monografijos autorė remiasi ir Maceinos teiginiais apie formos ir idėjos sąglaudos svarbą istorinėje ir kultūrinėje lietuvių savimonėje. Tokia prieiga, vertinant simboliškumo sampratą tarsi tarpukariu modernėjančioje nepriklausomoje Lietuvoje ir jos aktualizavimą šių dienų kultūroje, manytina, yra pagrįsta. Platesniu teoriniu požiūriu paminėtina mano įžvalga, kad Maceina tęsė Stasio Šalkauskio jau pradėtus kultūros filosofijos tyrinėjimus, tačiau, kaip rašoma filosofijos istorikų literatūroje, jis naujai aiškino kai kuriuos Šalkauskio iškeltus klausimus, pateikė savitą požiūrį į naujųjų laikų kultūros raidą ir perspektyvas (Laurinkus 1991: 204).

Maceinos ir kitų to laikotarpio filosofų darbuose buvo toliau plėtojamos istorinės

kultūros tautiškumo interpretacijos, nagrinėjama ir šiuo metu tebesanti aktuali inteligentijos paskirties visuomenėje samprata, kuri iš dalies buvo siejama su istorine lietuvių nacionalinio judėjimo patirtimi, Tautinio atgimimo įprasminimu ir jo tęstinumo savivoka Pirmosios Lietuvos Respublikos metais (Sverdiolas 2012). Taip pat vertėtų paminėti, kad tarpukario filosofai sėmėsi idėjų iš užsienio naujosios filosofijos kryptų, pavyzdžiui, katalikišką filosofiją dar praturtino besiformuojanti filosofinė antropologija, jos entuziastas Izidorius Tamošaitis visuomenę supažindino su fenomenologiniu metodu grindžiama vertybių teorija (Plečkaitis 1997: 36). Tad tiek Maceinos, tiek ir kitos prieškarinio Lietuvos kultūros filosofijos koncepcijos tebėra naudingos analizuojant simbolių ištakas, raidą ir refleksijas lietuvių kultūroje, geriau suvokiant profesionalioje ir liaudies kūryboje juos lemiančius vertybinius ir sociokultūrinius idealus.

Elvyra Usačiovaitė monografijoje siekia išnagrinėti Lietuvos kultūros asmenybės būdingą simboliką ir jų sukurtus simbolius, pradedant nuo XVI a. ir baigiant mūsų dienomis. Itin nuodugniai analizuojamas tų asmenybių kultūrinis palikimas, mat jų veikalai ir kūryba, anot autorės, dėl savo unikalumo darė didelę įtaką ne vien jų gyvenamoje epochoje, bet ir kur kas vėliau (p. 17).

Pirmame knygos skyriuje „Simboliai XVI–XIX a. Lietuvos kultūros pirmeivių darbuose“ pasirinkimą išskirti kurią nors asmenybę, kaip rašo autorė, iš dalies lėmė jos moksliniai interesai, visų pirma senosios baltų kultūros tyrimai, jos apraiškos tradicinėje kaimo kultūroje (p. 17). Šiame knygos skyriuje analizuojami ne tik ankstyvųjų (XIII–XV a.), bet ir vėlyvesnių šaltinių duomenys, analitiškai pristatomi XIX a. autoriai ir jų rašyti tekstai.

Monografijos autorė savo tyrimuose remiasi įvairių sričių mokslininkų darbais,

o tai suteikia galimybę visapusiškai pristatyti ir išplėsti rašytinių tekstų nagrinėjimo diskursą, leidžia geriau atskleisti tekstų svarbą, padeda geriau pažinti senąją baltišką kultūrą, suvokti istorinį jos sklaidos ir tęstinumo kontekstą. Apibūdinant lietuvių kultūros ištakas, jos tęstinumo apraiškas ir simbolių prasmes, remiamasi istorijos, etnologijos, folkloristikos, religijotyros, archeologijos duomenų, šaltinių tyrimų ir vertinimų visuma.

Etnologiniu požiūriu paminėtinas Kristijono Donelaičio poemai „Metai“ būdingos simbolikos nagrinėjimas recenzuojamoje monografijoje. Senojo pagoniško tikėjimo atbalsiai siejami su lietuvių derliaus nuėmimo šventimu, stabų ir paukščių garbinimu, vestuvių papročiais ir kt. Remiantis analizuojamais teksta argumentuotai konstatuojama, kad Donelaičio poema yra svarbi norint pažinti senąją baltišką lietuvių kultūrą, nes poemos autorius, neigdamas archajinius papročius, pateikė apie juos duomenų. Pavyzdžiui, poemoje nurodyta, kad archajiniais laikais melstasi pagalio formos dievaičių stabams, virvėmis pririšamiems prie medžių. Šios informacijos autentiškumą patvirtina archeologiniai ir etnologiniai tyrimai (p. 77).

Monografijoje aptartas lietuvių tautinės savimonės pradmenų simboliškumas, pagrįstai pabrėžiamas Simono Daukanto knygoje *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* išreikštas lietuviškasis tapatumas – aprašomi unikalūs tautos bruožai gilioje senovėje, kurie tuo metu, kai XIX a. pradžioje rašė Daukantas, išskyrus lietuvių kalbą, nebeegzistavo. „Kaip neegzistavo S. Daukanto ikūnyta laisvė, jo laikyta didžiausia vertybe, pagrindžiančia ir leidžiančia plėtotis tautos savimonei“ (p. 102).

Žaliuojančios girios vaizdas Daukanto tekstuose siejamas su senąja Lietuvos valstybės ir tautos tapatybe, religinių ir kultūrinių papročių visuma. Daukanto simbolių analizė sudaro galimybę išsamiau

aktualizuoti lietuviškojo tapatumo ištakų suvokimą šių dienų visuomenėje. Manytina, neatsitiktinai istorikas Vincas Trumpa įvardino Daukantą naujosios Lietuvos sampratos pradininku, nuosekliu lietuvių kalbos puoselėtoju, kuri buvo lietuvių tautos išlikimo pagrindas (Trumpa 2001: 66–67).

Detaliai monografijoje įvertinta Vinco Kudirkos asmenybės ir kūrybos simbolių reikšmė stiprinant lietuvių tautinę savimonę. Priklausomai nuo socialinių tautinės sąmonės ir visuomenės kūrimo tikslų, kaip rašo monografijos autorė, bažnytinės kilmės simboliai jo eilėraščiuose, be tiesioginės krikščioniškos prasmės, reiškė Lietuvos atgimimą, Tėvynės meilę, pasiaukojamą darbą. Tokie yra varpas, sėjėjas, žodis, grūdas, dirva, saulė (p. 116).

Rašant monografiją iš dalies remtasi kultūrologo Vytauto Kavolio samprata apie Vinco Kudirkos asmenybės simboliškumą, kuris siejamas su socialiniu kovingumu, bendruomeniškumu, kūrybiškumu ir kitomis savybėmis, taip pat istoriniame kontekste tai siejama su to meto Lietuvos visuomenės veikėjų vertybinių siekių visuma (Kavolis 1997: 27). Visas istorinis kultūrinio tapatumo formavimosi procesas XIX a. išsamiai nagrinėtas ir inteligentijos indėlis įvertintas Kavolio veikale *Epochų signatūros* (Kavolis 1994: 355–558), tad tokia sociokultūrinė prieiga nagrinėjant istorinius simboliškumo ypatumus Usačiovaitės monografijoje leidžia išsamiau įvertinti kultūros asmenybių ir visuomenės sąveikos bruožus.

Monografijos antrame skyriuje „Simboliai XX–XXI a. pradžios Lietuvos mene“ tiriami žymių meno kūrėjų, dailininkų Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Šarūno ir Nomedos Saukų, režisieriaus Eimunto Nekrošiaus simboliai, atskleidžiami jų savitumai ir reiškiamos idėjos. Pasirinkti tie menininkai, kurių kūrybai, monografijos autorės teigimu, būdinga kaimo

gyvensenos ir namų aplinkos įtaka, taip pat glaudi sąsaja su religija (p. 18).

Ciurlionio paveikslų „Ramybė“, „Rex“, „Mirtis“, „Pasaulio sutvėrimas“ simboliai tiesiogiai siejami su Dievo esybe, o paveikslų prasmė aiškinama iš dalies remiantis ir Šventojo Rašto siužetais ir įvaizdžiais. Vertinant šių paveikslų simbolius remiamasi ne tik paveikslų vaizdais, bet ir paties dailininko laiškais, amžininkų pasakojimais, kurie leidžia geriau suvokti autoriaus pasaulėžiūrą.

Rašydama apie šių dienų Lietuvos dailininko Saukos tapybą, autorė iš istorinės ir etnologinės retrospektyvos pozicijų interpretuoja jo simbolikos prasmes, nurodo drobių turinio sąsajas su katalikiškais religijos tradicijomis Lietuvoje. Pavyzdžiui, paveikslo „Rūpintojėlis“ turinys siejamas su Rūpintojėlio skulptūrėlių garbinimu ir saugojimu, kuris tapo ir tautiškumo simboliu (p. 143). Religinė simbolių prasmė išvelgiama ir aptariant paveikslus „Šventykla“ ir „Krikštas“, jų turinio interpretacija siejama su Naujojo Testamento pasakojimais. Štai rašant apie Saukos paveikslus monografijoje pristatoma prielaida, kad tapyboje „svarstant gėrio ir blogio dilemą nevengiama grotesko, net satyros. Taip norima išreikšti mintį, jog kūno malonumai žmogaus gyvenime nėra esminis dalykas, svarbu yra tarnauti Dvasiai“ (p. 159).

Knygoje aptarti tapybos įvaizdžiai byloja apie simboliškumo vertybinį pagrindą akcentuojant tai, kad „savitai komponuodamas siužetus iš atskirų nuogų žmonių figūrų arba jų grupių, papildydamas buities reikmenų vaizdais Sauka sukuria naujas išraiškos formas. Simbolinių siužetų etinis kryptingumas nukreiptas prieš blogį: nužmogėjimą, smurtą, dvasinį vertybių pakeitimą materialiomis“ (p. 336).

Monografijoje vertybinių įvaizdžių požiūriu kryptingai interpretuojama Nomedos Saukienės simbolika, atskleidžiamas

jos unikalumas, ji siejama su gyvybine augalų energija, amžino augimo idėja. Stilizuoti žydintys augalai tradiciniame lietuvių liaudies mene išraižyti, ištapyti buities daiktuose, mokslininkų teigimu, buvo susiję su gyvybės medžiu, amžino gyvenimo simbolizavimu. Gamtos grožis, jo gyvybingumas būdingas tradicinei Lietuvos kultūrai. Dailininkės Saukienės paveiksluose spinduliuojantis augmenijos gyvybingumas, šviesos emocionalumas monografijoje taip pat siejamas su dvasine būseną, krikščioniškąja tradicija (p. 171–177).

Šiame knygos skyriuje išsamiai nagrinėjami etiniai vaizdiniai Nekrošiaus teatre, jo režisuotuose spektakliuose sukurti originalūs simboliai. Nurodyti itin svarbūs jų kūrybos elementai: panaudoti autentiški daiktai, spektakliuose remtasi Lietuvos kaimo šventiniais ir kasdieniais papročiais, inscenuotais liaudiškais posakiais. Originalūs simboliai, autorės teigimu, padėjo režisieriui atskleisti egzistencines dramas. Aptariant Nekrošiaus režisuotą pasaulinės klasikos dramų „Hamletas“, „Makbetas“, „Otelas“, „Faustas“ simbolines teatrinės raiškos formas, akcentuojamas originalumas ir konstatuojama, kad liaudiškos kilmės daiktiniai ir judesio plastikos simboliai yra naujos išraiškos priemonės ne tik mūsų, bet ir pasaulio teatre (p. 224).

Šio pristatomos knygos skyriaus teksto turinį itin patraukliai praturtina pristatomų menininkų tapybos darbų iliustracijos ir spektaklių fotonuotraukos.

Trečiame Usačiovaitės monografijos skyriuje „Simbolių atvertis mokslo tyrėjų darbuose“ rašoma apie simboliką, kuri susijusi su Lietuvos mitologijos specialistės Nijolės Laurinkienės ir istoriko Antano Tylos asmenybėmis ir jų moksliniais darbais.

Pabrėžiama, kad Laurinkienės moksliniai darbai padeda geriau pažinti turtinigus pagoniškujų Perkūno, Saulės, Mėnulio ir Žemės simbolius lietuvių tautosakoje, juos įtraukti į vientisą lietuviškų tradicinių

papročių sistemą. Išskirtinai monografijoje nurodytas Laurinkienės dėmesys Žemės deivei Žemynai, kuriai priskiriami tradiciniai lietuvių liaudies kalendorinių ir šeimos švenčių papročiai, atskleidžiamos deivės Žemynos sąsajos su laiko ciklu ir sezoniniais darbais. Paminėtina, kad tiek pačios Laurinkienės monografijoje *Žemyna ir jos mitinis pasaulis* (Laurinkienė 2013), tiek ir kituose darbuose buvo panaudoti ne tik rašytiniai šaltiniai, bet ir tautosakos bei etnografijos tyrimų medžiaga, kuri padeda visapusiškai rekonstruoti daugybę lietuvių liaudies papročių, siejamų su archajinio paveldo rudimentais. Tad pagrįstai Usačiovaitės monografijoje konstatuojama, kad Laurinkienės pateikta deivės Žemynos medžiaga byloja apie plačią Žemės simboliką: „tai duodanti gyvybę Motina Tėvynė, žmonių maitintoja Žemė, sakrali archetipinė Didžioji motina, vėlyvuose rašytiniuose šaltiniuose užfiksuota Žemyna. Žemės simbolika lietuvių mitologijoje apima atgimimo, augimo ir derlingumo reikšmes“ (p. 296).

Istoriko Antano Tylos daugiamečių darbų nuopelnai Usačiovaitės monografijoje pirmiausia siejami su Lietuvos valstybingumo istorijos tyrimais, o jo asmenybė – su atsidavusio mokslininko-istoriko reikšmėmis. Šio istoriko darbai, kaip pabrėžia monografijos autorė, byloja glaudžią pilietiškumo istorijos sąsają su valstybe (p. 313). Monografijoje aptariami svarbūs lietuvių tautos pilietinio tapatumo formavimosi ir jo išsaugojimo pagrindai, kuriuos savo darbuose nagrinėjo ir argumentuotai įvertinio Tyla: tai tautą vienijanti kalba, istorija, papročiai, taip pat teisė, politika, ekonominiai tikslai. Pilietiškumą ir valstybės simbolius istorikas Tyla laiko vertybe, paveldėta iš praeities (p. 332). Paminėtina, kad šiuo požiūriu buvo ir yra svarbūs knygnešių, lietuvių inteligentijos šviečiamosios raiškos carinės

Rusijos valdymo metais tyrimai ir vertinimai Tylos darbuose (Tyla 1991: 47–66; Tyla 2004).

Apibendrinant Usačiovaitės parašytos monografijos turinio visumą vertėtų pabrėžti, kad knyga yra analitiška, naudinga tiek kultūros tyrėjams, tiek ir platesnei visuomenei. Vertinga knygoje yra tai, kad čia nuosekliai analizuojami ir įvertinami simboliškumo pavyzdžiai pristatomų išskilių asmenybių kūryboje leidžia geriau pažinti lietuvių kultūrinio tapatumo ištakų, raidos ir raiškos ypatumus.

Kultūrinio tapatumo aspektai mokslinėje literatūroje pradėti nagrinėti ir aktualizuoti nuo pirmųjų Nepriklausomos Lietuvos valstybingumo atkūrimo metų. Teoriniu aspektu paminėtina, kad nagrinėjant kultūrinio tapatumo formavimosi temą išlieka reikšmingi šių dienų kultūrologų bei filosofų darbai nacionalinio tapatumo raidos, jo tęstinumo klausimais, kuriuose akcentuojamas bendruomenės subrandinamas savo narių priklausomybės jai ir tapatinimosi su ja poreikis, kuris tampa esminiu individo tapatumo bruožu ar šerdimi (Rubavičius 2008: 115; Andrijauskas 2011: 202).

Šių dienų mokslininkai pabrėžia, kad kultūrinė raiška skatina ugdyti tautinę savimone, kai akiratyje tautiškumas iškyla kaip reikšminga žmogaus gyvenimą įprasminanti vertybė. Tokiai savimonei, anot Bronislavo Kuzmicko, „yra būdingas valios matmuo, kurio išraiška – noras tai bendrijai priklausyti, didžiavimasis tokia priklausomybe, atsakomybė dėl jos likimo, pastangos atitinkamus jausmus ir nuostatas ugdyti palikuonims“ (Kuzmickas 2013: 77). Šiame kontekste simboliškumo istoriškumas tampa svarbia tapatumo savimonės ugdymo dalimi. Tapatumo suvokimo stiprinimas iš naujo aktualizuojamas Lietuvos akademinėje visuomenėje Rusijai pradėjus karą Ukrainoje (Čuplinskas 2022: 7).

Tai, kaip šių dienų Lietuvos kultūroje reflektuojama praeitis, daro įtaką tam, kaip gebame suvokti save dabartinio pasaulio kontekste. Usačiovaitės monografijoje analizuojami simboliai papildo lietuvių kultūrinio tapatumo sampratos prasmę ir sklaidos patirčių suvokimą, gali paskatinti diskusijas ir naujus tyrimus.

Literatūra

Andrijauskas, Antanas. 2011. Istorinės atminties virsmai ir medijos: vertybių hierarchijos konfliktas, Ž. Gaižutytė-Filipavičienė, V. Rubavičius (sud.). *Nacionalinis tapatumas medių kultūroje*: 199–208. Vilnius: Kitos knygos.

Čuplinskas, Indrė. 2022. Istorikų užduotis – „sukomplikuoti“ žmonėms jų tapatybės suvokimą, *Lietuvos aidas* 10 22: 7.

Kavolis, Vytautas. 1994. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kavolis, Vytautas. 1997. *Žmogaus genezė: psichologinė Vinco Kudirkos studija*. Vilnius: Vyturys.

Kuzmickas, Bronislovas. 2013. *Vertybės kultūrų kontekstuose*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Laurinkienė, Nijolė. 2013. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Laurinkus, M. 1991. Maceina Antanas, J. Macevičius ir kt. (red.). *Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai 2: XIX a. vidurys – 1940 m.*: 204–205. Vilnius: Mintis.

Plečkaitis, Romanas. 1997. Filosofijos vaidmuo Lietuvos visuomenės gyvenime, *Lietuvos mokslas* 5(15): 30–38.

Rubavičius, Vytautas. 2008. Nacionalinis tapatumas: išlaikymas, savikūra ir tapatumo politika, A. Andrijauskas, V. Rubavičius (sud. ir red.). *Nacionalinio tapatumo tęstinumas ir savikūra eurointegracijos sąlygomis*. Lietuvos kultūros tyrinėjimai: 108–123. Vilnius: Kronta.

Sverdiolas, Arūnas. 2012. *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*. Vilnius: Apostrofa.

Tyla, Antanas. 1991. *Garšvių knygnešių draugija*. Vilnius: Mintis.

Tyla, Antanas. 2004. *Lietuva prie vasario 16-osios slenksčio*. Vilnius: „Katalikų akademijos“ leidykla.

Trumpa, Vincas. 2001. *Apie žmones ir laiką*. G. Rudis (sud.). Vilnius: Baltos lankos.

Romualdas Juzefovičius

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2415-279X>